

קווים להנחלת ההלכה למעשה בדורות

פתיחה
מטרותיהם של ספרי ההלכה למעשה ומאפייניהם
דור דור ודורשיו
הדור
הצעת קווים לדרכי הוראת הלכה
סיכום

פתיחה

מאז חתם רבי יהודה הנשיא את המשנה לפני כ-1800 שנה, נכתבו אלפי ספרים העוסקים, מלבנים ומבררים את ההלכה לעומקה על כל פרטיה ודקדוקיה. בתוך אלו ניתן לציין סוגה (ז'אנר) מיוחדת של ספרים שניתן לכנותם 'ספרי הלכה למעשה'. ספרים אלו עונים על הצורך של הלומד הזקוק להנחיה מעשית בקיום פרטי המצוות, אך אין לו את היכולות, הכלים או הפנאי לעיין בכל השתלשלות הדברים לעומקם. צורך זה לידיעת פרטי המצוות למעשה, שהיה קיים בכל הדורות, נכון גם בימינו. במאמר זה ננסה להציע קווים עקרוניים שיש בהם, לענ"ד, כדי לקדם את הנחלת ההלכה למעשה בימינו¹.

מטרותיהם של ספרי ההלכה למעשה ומאפייניהם

במשך הדורות נכתבו ספרי 'הלכה למעשה' רבים. על מטרותם של ספרים אלו נעמוד מתוך ההקדמה לשני ספרים בעלי שם זהה אשר באו להניח את ההלכה כשלחן הערוך ומוכן לפני הקורא.

המפורסם ביותר מבין ספרי ההלכה למעשה הוא ה'שולחן ערוך', שהתחבר על ידי רבי יוסף קארו לפני כ-500 שנה. בהקדמתו מתאר רבי יוסף קארו את מטרתו בחיבור השולחן ערוך, והיא הפיכתו לספר אשר מאפשר לכולם, גדולים כקטנים, להיות בקיאים בהלכה למעשה:

ראיתי אני בלבי כי טוב ללקוט שושני ספירי אמריו בדרך קצרה, בלשון צח וכולל, יפה ונעים, למען תהיה תורת ה' תמימה שגורה בפי כל איש ישראל, כי כאשר ישאלו לתלמיד חכם דבר הלכה לא יגמגם בה אלא יאמר לחכמה

1 בבתי הספר הדתיים לסוגיהם קיימות שעות הוראה מיוחדות להוראת ההלכה למעשה, ב'מקצוע' המכונה בדרך כלל 'הלכה' או 'דינים', שנדרש להפיק מהן את המיטב.

אחותי את, כשם שברור לו שאחותו אסורה לו כך יהיה ברור לו כל דין שישאל עליו הלכה למעשה בהיותו שגור בפיו ספר זה הבנוי לתלפיות - תל שהכל פונים בו, ולחלקו לחלקים שלושים ללמוד בו בכל יום חלק, ונמצא שבכל חודש הוא חוזר תלמודו, ויאמר עליו אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו.

זאת ועוד, התלמידים הקטנים יהגו בו תמיד, וישננו לשונו על פה, ותהיה גירסא דינקותא מסודרת בפיהם מקטנותם הלכה למעשה וגם כי יזקינו לא יסורו ממנו, והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, בהניח להם מעצבם ויגיע כפם ישעשעו נפשם בהגותם בספר זה אשר כולו מחמדים, הלכה פסוקה באין אומר ואין דברים².

כ-250 שנה מאוחר יותר, מתארים בניו של ר' שניאור זלמן מלאדי בלשון דומה את הצורך שהביא את המגיד ממזריטש להטיל על אביהם לכתוב את ספר ההלכה המכונה 'שולחן ערוך הרב':

מפני שצרכי ישראל מרובים, ובפרט בצוק העיתים הללו שהיוקר יאמיר וטרדת הפרנסה מוטלת על כל אחד ואחד, בנפשו יביא לחמו, וע"כ דעתם קצרה לבוא בערוכה בעיון ים התלמוד והפוסקים לידע מוצא הדין בארוכה ומילתא בטעמא דווקא. וגם לגדולים, אשר להם יד ושם בתלמוד, תכבד עליהם העבודה להכריע בין הפוסקים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא על פי הסכמת האחרונים אשר מימיהם אנו שותים ובדרכיהם אנו הולכים, כי ברוב המקומות יש דעות חלוקות, זה מקשה וזה מפרק זה בונה וזה סותר, בידי אדם אין ברירה שיבור לו דרך ישרה. אשר על כן, על כל דברי האגרת הזאת, משמיא אסכימו על ידי הרב הקדוש הנ"ל לחפוש בחפש מחופש בתלמידי, למצוא איש אשר רוח אלוקים בו להבין ולהורות הלכה ברורה, מתון ומסיק אליבא דהלכתא, הלכות בטעמיהן, לעשות מלאכה זו על סדר השו"ע או"ח ויו"ד שהן הדינים הנצרכים, שלהן מצות קדימה על השאר, ולסדר כל פסקי דינים הבאים בשו"ע ובכל האחרונים בלשון צח מילתא בטעמא. ויבחר בכבוד אאמו"ר ז"ל וכו'.

כאשר נתבונן בדבריהם של שני המחברים האלו נראה ששניהם מזכירים מאפיון הכרחי לסוג זה של ספרים: הדברים חייבים להיות כתובים בלשון בהירה ונקיה, ומתומצתים באופן שיאפשר להקיף את ההלכות כולן ואף לחזור עליהן שוב ושוב בזמן קצר יחסית. מאליו מובן, שאם הכותב מתפתה להאריך בעיונים ופלפולים

2 בגלל קיצורו ונוחות השימוש בו הפך הספר שו"ע גם לבסיסם של פירושים וחיבורים רבים, אך זו תוצאה נלווית שלא הייתה כלולה במטרותיו המוצהרות של מחברו מרן הבית יוסף. ואכמ"ל.

שונים, או שלשונו אינה בהירה, הרי שהוא פוגע במטרה לשמה נכתב הספר³. גם בימינו, כאשר אנו עוסקים בהנחלת ההלכה, עלינו להשקיע מחשבה רבה כיצד להגיש את הדברים באופן 'מכוון קורא' - כלומר כיצד יפיק הקורא את התועלת הרבה ביותר מן הדברים. פעמים רבות הדבר מצריך 'שינוי ראש' מהחשיבה הרווחת בזמן הלימוד בבית המדרש, אשר עיקרה משוקע בתוכן הדברים והרבה פחות בצורתם.

דור דור ודורשי

בתקופות ובמקומות שונים הרגישו רבים מחכמי ישראל שהספרים שקדמו להם שוב אינם מתאימים לשמש כספרים לציבור הרחב. וכמו שניסח זאת הרמב"ם בהקדמתו ל'משנה תורה':

ובזמן הזה תקפו הצרות יתירות, ודחקה השעה את הכל, ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבונינו נסתרה, לפיכך אותם הפירושים וההלכות והתשובות שחברו הגאונים וראו שהם דברים מבוארים - נתקשו בימינו, ואין מבין ענייניהם כראוי אלא מעט במספר.

הדינמיות של החיים ושל עולם ההלכה יצרו פערים בין ההלכה המוצגת בספרים ובין ההלכה הנצרכת לשימוש יום יומי. פערים אלו יכולים להיגרם בעקבות פערי שפה וסגנון, הלכות שהתחדשו, או חוסר התאמה בין הספרים שנכתבו והתאימו למנהג של קהילה מסוימת לבין המנהגים המקובלים בקהילה הנמצאת במקום ובזמן אחר⁴. תיאור נאה של תופעה זו ניתן למצוא בהקדמת ה'משנה ברורה', המסביר מדוע בני דורו ממעטים ללמוד בשולחן ערוך. לדבריו, מלבד הקושי לעמוד ולהבין את השולחן ערוך, עולם ההלכה שהתפתח במשך השנים מקשה על הסקת מסקנות מעשיות מתוך השולחן ערוך:

3 הקושי הנוצר אצל הלומד שדברי ההלכה אינם בהירים אצלו, מתואר יפה בדברי מרן הרא"ה (אורות התורה ט, ד). העיסוק בהלכות שאינן מבוררות מביא לדעתו את הלומד שאיננו בטוח אם הוא מחמיר לחינם או מיקל כדין לידי הרגשת כבדות, שבמקרים חמורים עלולה להביא למאסה בתורה: "כפי מה שההלכות הן מבוררות - כך הן משמחות לב עושיהן ומזהירה. וחסרון בירור, בידיעה ברורה ודקה בנפש, מביא להרגשת הכבדה מקיומה של תורה בדיוק בפרטי ההלכות, ועל ידי זה יש שמתעוררת חרדת רפיון הגורמת למאסה של תורה, חלילה..."

4 לעניין זה מפורסם הוא תיאורו של ר' משה איסרליש המופיע בהקדמתו ל'דרכי משה', שם הוא מתאר שהסיבה העיקרית לכתיבת ספריו היא פערי הפסיקה והמנהג שבין יהודי אשכנז ויהודי ספרד. תיאור דומה מופיע גם בהקדמת בניו של ר' רפאל ברוך טולידאנו, המתאר את הצורך שהביא לכתיבת ה'קיצור שולחן ערוך' שלו. שם מתארים את חוסר היכולת של יהודי צפון אפריקה להשתמש בקיצור שולחן ערוך של הרב גאנצפריד.

סיבה שניה שגרם למעט לימוד השו"ע לדעתי הוא מפני שכבד הדבר מאוד לידע ממנו הדין למעשה מפני התחלקות רוב הדעות המובאות באחרונים, ואין האדם יודע איך לפנות את עצמו לימין או לשמאל... עוד ראיתי והתבוננתי כי מעת שליקט וקיצר הבאר היטב את דברי הט"ז ומ"א ועוד מפרשים ותשובות שקדמוהו עד עתה הוא לערך ק"ל שנה, ומאותו העת עד עתה רבו כמו רבו כמה גאונים מפורסמים מפרשי השו"ע...

פעמים שהפער איננו רק בכלים החיצוניים. צורת החשיבה המשתנה מדור לדור מחייבת העמקה נוספת בתורה, וצורת הצגה שונה של הדברים. חז"ל תארו זאת בדימוי ציורי של משה רבינו שאינו מבין את הנלמד בבית מדרשו של ר' עקיבא:

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שישוּב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תלין תלין של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו: חזור לאחורייך. הלך וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כוחו; כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני, נתיישבה דעתו⁵.

המדרש מתאר שעל אף שכל תורתו של ר' עקיבא היא 'הלכה למשה מסיני', משה רבינו אינו מבין את צורת הלימוד של ר' עקיבא. תוכני הדברים לא השתנו, אבל צורת הלימוד וההיסק השתנו.

הדור

'דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו', וכך גם לקהילת היהודים החיה במדינת ישראל בשנת תשע"ט מאפיינים ייחודיים משלה, הדורשים דרכי הוראת הלכה למעשה המתאימים לה⁶.

אחד המאפיינים המרכזיים של דורנו הוא העושר ומגוון האפשרויות הניצבים מולנו בכל תחומי החיים, שמתחדשים באופן בלתי פוסק. עושר זה של אפשרויות הביא לאלפי מקרים חדשים ושאלות חדשות בכל תחום ותחום בהלכה. אם במשך אלפי שנים דנו רק על שאלות שנגעו להכשרת החצובה שהפרידה בין הכירה ובין הגחלים, הרי שהלומד בן ימינו צריך לדעת את הדין לגבי הכשרת כירי גז, כיריים

5 מנחות כט, ב.

6 "צריכים אנו לדעת שהגורם היסודי להצלחת שאיפתנו הוא שעלינו לכוון את המשאלים היסודיים של הדור החפץ באמת לשמוע דבר ה', אבל הוא דורש סגנון רענן וחי המתאים לשאיפתו לתחיה ולמקוריות". 'הרצאת הרב', אורות התורה בהוצאת אור עציון, עמ' קב.

חשמליות, כיריים קרמיות, כירי אינדוקציה, מיקרוגל, תנור חשמלי עם טורבו ובלאי טורבו וכו' וכו'.

בנוסף לכך, קיבוץ הגלויות, יחד עם שיפור אמצעי התקשורת והנגישות הרבה למידע, כמו גם ירידת מחירי הדפוס, מביאים לכך שבכל סוגיה ניתן למצוא דעות רבות ומגוונות ומנהגים שונים. אם בעבר פוסק שחי בקהילה מסויימת, הכיר לכל היותר כמה עשרות ספרי פסיקה שהיו מצויים באותו מקום, הרי שמורה ההלכה בימינו יכול להחזיק בספרייתו מאות ספרי הלכה, ולפגוש בלחיצת כפתור את דעותיהם של אלפים מחכמי ישראל.

שני גורמים אלו, ריבוי המקרים והדעות ונגישות המידע, עלולים להוביל אותנו, מלמדי ההלכה, לנסות להגיש בפני הלומד כמה שיותר פרטי דינים וכמה שיותר דעות וגוונים. המלמד אולי חש שיצא ידי חובתו בכך שלא החסיר שום פרט, אך ברור שהדבר עומד בסתירה לצורך הבסיסי של ספר הלכה למעשה: אין אפשרות אמיתית ללומד להקיף בחייו ולזכור כמות אדירה כזו של פרטים. מציאות זו עשויה להביא לחיים מלאים בספיקות וחששות, כאשר האדם לעולם אינו בטוח שהוא נוהג כהלכה.⁷

בבואנו לשרטט קווים להוראת הלכה, יש לתת את הדעת גם על אחד המאפיינים העיקריים והעמוקים של הדורות האחרונים, והוא הרצון לקיים את המצוות מתוך הבנה והזהרות.⁸ האדם שואף לחיים מלאי אידאלים של תיקון עולם, ולא נוח לו לראות במצוות 'צו' של כח עליון בלבד. בהתאם לכך, הרצון לראות בקיום המצוות פעולה אידאליסטית שבה האדם שותף לתיקון העולם, נצרך יותר לדור שלנו. תופעה זו באה בד בבד יחד עם התעצמותה של תחושת החופש והחירות, והיחלשותם של המסגרות ויכולות הכפייה. נראה שבדורנו, החיבור שבין הרוח הגדולה של ההלכה ובין פרטי ההלכה למעשה איננו עוד בגדר תוספת נאה, אלא בגדר הכרח של ממש.

7 פתרון שהולך וצובר תאוצה עם השנים הוא השימוש השכיח, עד כדי תלות, באמצעי המדיה השונים. האדם העומד מול שאלה הלכתית שואל את 'הרב גוגל' או את 'האדמו"ר מויקיפדיה' ומוצא מענה לשאלה שהטרידה אותו. מלבד החסרונות הידועים של השטחיות וחוסר האמינות של שימוש במידע מהרשת בכל תחום מקצועי, ראוי לשים לב לנקודה נוספת, שבעיניי היא המהותית: האדם שמנהל את חייו עם 'תשובות אינסטנט' איננו מפנים את דברי התורה. הוא קיבל את התשובה לשאלה שהטרידה אותו באותו הרגע והמשיך הלאה, אך הדברים לא נכנסו לליבו ולא נעשו מתוך הזהרות והבנה של 'תלמוד שמביא לידי מעשה'.

8 ראו בהרחבה בדברי הראי"ה ב'מאמר הדור' עמ' קיא. למשל: "אבל כיון שהוא מתעלה, כיון שהוא מרגיש בקרבו אצילות ועדינות, נטיה חזקה להשכיל ולהטיב והכרה פנימית בהרבה נתיבות ודרכים של ארחות החיים, אע"פ שאינם גמורים ומשוכללים, מכל מקום הרי הוא כבר צמא למחשבה והגיון, ועם זה גם לרגש ישר שמן ורטוב, רענן וחי".

גם על נקודה זו, החשיבות הרבה שבראיית פרטי ההלכה כהסתעפות מהרעיונות הכלליים של התורה, עמד מרן הרא"ה בהרחבה בספריו:

החוצפה דעקבתא דמשיחא באה מפני שהעולם הוכשר כבר עד כדי לתבוע את ההבנה, איך כל הפרטים הם מקושרים עם הכלל, ואין פרט בלתי מקושר עם הגודל הכללי יכול להניח את הדעת. ואם היה העולם עוסק באורה של תורה במידה זו שתגדל הנשמה הרוחנית עד כדי הכרת הקישור הראוי של הפרטים עם הכללים הרוחניים, הייתה התשובה, ותיקון העולם הבא איתה ועל ידה, מופיעה ויוצאה אל הפועל. אבל כיון שההתרשלות גרמה שאור תורה פנימית, הטעון רוממות וקדושה עצמית, לא הופיע בעולם כראוי... באה ההריסה הנוראה. ואנו מוכרחים להשתמש בתרופה העליונה, שהיא הוספת כח בכישרון הרוחני, עד אשר הדרך איך להבין ולשער את הקישור של כל ענייני הדעות והמעשים התוריים עם הכלל היותר עליון יהיה דבר המובן והמוצע בדרך ישרה על פי הרגשות הנפשות השכיחות, ואז ישוב כח החיים הרוחניים במעשה ובדעה להופיע בעולם, ותשובה כללית תחל לתת את פריה (אורות התשובה, ד, י).⁹

אם נסכם את האמור עד כאן, נאמר שכאשר אנו באים להנחיל את ההלכה לתלמידינו עלינו לחשוב על עולם המושגים של השומעים. בדורנו, שלושת היסודות המרכזיים עימם עלינו להתמודד הם הריבוי העצום של הפרטים, המגוון הגדול של הדעות והמנהגים, והצורך לחבר את ההלכות המעשיות לשרשיהם הרוחניים.

בפיסקאות הבאות ננסה להציע קווים מעשיים להוראת ההלכה בעקבות העקרונות הנ"ל.

הצעת קווים לדרכי הוראת ההלכה

בשנים האחרונות זכיתי לסייע למו"ר הרב אליעזר מלמד שליט"א בבירור הסוגיות לקראת כתיבת אחד מספרי ההלכה הפופולריים בדור האחרון - 'פניני הלכה'. במהלך העבודה התבררו לי מספר תובנות בעניין הנגשת ההלכה לציבור, את רובן ככולן למדתי וקיבלתי מהרב מלמד.

הקו המרכזי הוא ללמד את ההלכה כללים כללים. לאחוז תחילה את עץ ההלכה בענפים הראשיים, ורק מהם להסתעף אל העלים והזרדים. כלומר, במקום לנסות ולהספיק ללמד כמה שיותר פרטים ודעות שונות, טוב להתחיל ולהתמקד בכלל המשותף למקרים רבים, ואת המקרים עצמם ללמד כדוגמאות של הכלל הגדול.

9 עיין גם אורות התורה ב, ז.

ההתמקדות בענפים הראשיים, שהם כללי ההלכה, מאפשרת גם התחברות טובה יותר אל הגזע והשרשים - היסודות הרוחניים והאמוניים של המצוה. לימוד כזה מציב את התורה במקומה הראוי כחלק מתפיסה כללית של תיקון עולם, ויש בכוחו ליצור הזדהות של הלומד עם ההלכה, ואף לתת לו מוטיבציה ללמוד ולקיים את המצוות.

מטרת השורות הבאות היא להציע בפני מלמדי ההלכה עקרונות מעשיים המבוססים על תובנות אלו, שעשויים לעזור לתלמידים להבין, לזכור ולקיים את ההלכה בצורה בהירה.

א. הצגת הדברים מן הרעיון הרוחני אל ההלכה למעשה: לפני הכניסה להלכות המעשיות של כל נושא, חשוב להציג בפני הלומד את הרעיון שבמצוה. את לימוד הלכות פסח כדאי לפתוח בהסבר על משמעותם הרוחנית של יציאת מצרים ושל חג הפסח. בתחילת הלימוד בהלכות תפילין כדאי לעסוק במהותה של מצות התפילין, שהיא אות ברית בינינו ובין הקדוש ברוך הוא, וכן הלאה. הצגה זו מטמיעה בלב הלומד את ההבנה שפרטי ההלכה אותם ילמד אחר כך הם היישום המעשי של הרעיון הגדול, אותו ראה בפתיחת הנושא.¹⁰

פעמים שבפתיחת אחד מתתי הנושאים יש מקום לפירוט נוסף. למשל: מַעֲבָר לרעיון הכללי שבחג הסוכות, יש מקום לבאר מהו הרעיון הספציפי שבמצות ארבעת המינים, או במצות ניסוך המים.¹¹

10 כמובן שניתן למצוא דוגמאות לספרים שכרכו יחד את העיסוק בצד האמוני והרעיוני עם הפירוט ההלכתי, כבר בדורות עברו. כדוגמא בולטת לכך ניתן להציג את ספר החינוך, שמקדים בכל מצוה את 'שורשי המצוה' ל'דיני המצוה'. לא מפתיע שנוכל למצוא דרך זו גם אצל פוסק מפורסם בן זמננו הקשור לתורת הראי"ה: הרב חיים דוד הלוי בספרו 'מקור חיים השלם'. ועיין בהקדמתו שבה הרחיב לבאר עניין זה.

11 חובה לסייג דברים אלו בכמה סייגים חשובים: א. הבסיס לקיום המצוות הוא מחויבותנו המלאה לקיום דבר ה'. המאמץ לרדת לעומקם של טעמי תורה איננו מתיימר להבין את כל טעמי התורה. מצוות התורה בנויות רבדים רבדים שהאחד עמוק ממשנהו, וכאשר אנו אומרים טעם מסוים במצוה, כמובן שאין הוא ממצה את כל משמעות המצוה, ובשום פנים הוא אינו תנאי למחויבותנו המלאה לקיום המצוה. לעולם לא נדע את כל הטעמים של המצוה, ויחד עם זאת תמיד יש אמת מסוימת וחשובה בטעמים שאנו מבינים היום. טעמים שהאדם מבין בילדותו, לא בהכרח יספקו אותו כשיגדל. אז הוא יתבונן ויעמיק עוד, וימצא טעמים נוספים. ב. גם במקום שנראה שפרט הלכתי כזה או אחר איננו תואם את הכלל הרוחני העומד ביסוד ההלכה, יש מקום להזדהות איתו מתוך ההבנה שגם לשיקולי המסגרת ההלכתית יש חשיבות אידאליסטית. ניתן דוגמא: מבואר ש'יין נסך' שגוי ניסך לעבודה זרה נאסר בהנאה משום תקרובת עבודה זרה. לעומתו, 'סתם יינם' של גויים נאסר כדי למנוע קירוב דעת שעלול להביא להתבוללות. מן הסברה היה מספיק אילו היינו אוסרים 'סתם יינם' בשתייה בלבד, אבל חכמים אסרוהו גם בהנאה על מנת שלא לבלבל

כהמשך לסעיף הקודם, כדאי לפתוח את הלימוד בהלכות שהם 'עשה טוב', ורק מתוך כך לעבור אל ה'סור מער'. כך התלמיד יוכל לראות גם באיסורים ובהגבלות את רצונו של ה' להיטיב לברואיו. שביתת השבת איננה גזירה שניחתה עלינו משמים, אלא רצונו בשבת רוחנית הוא זה שמביא אותנו לשבות ממלאכה. שאיפתנו לחיי משפחה קדושים ומלאי אהבה היא הרעיון העומד מאחורי ההגבלות שבהלכות הצניעות.

ב. התאמה אל המצפון וההיגיון: אם ברצונו שהתלמיד לא יראה במצוות צווים שרירותיים בעלמא, אלא הגשמה של חזון וערכים שהוא מאמין בהם, לא נוכל להסתפק בלומר 'ככה זה, וכך צריך לעשות', חובה עלינו להיות נכונים ליישב את הדברים על הגיונו ועל ליבו. אנחנו צפויים לבירורים עמוקים ולשאלות נוקבות: 'מדוע זה צודק?' 'למה זה מוסרי?' 'האם זה באמת כך?'. לא נוכל להסתפק בתשובות ש'כך שמענו', ונהיה מוכרחים לבאר כיצד הדברים מתיישבים עם המצפון ועם ההיגיון. נצטרך להסביר את המוסריות שיש במחיית עמלק ובחיוב מיתה למחללי שבת, ומה ההיגיון שבהחשבת כלי כאילו דפנותיו מלאות ב'טעם' של בשר.

גם אם לא כל מורה להלכה בתחילת דרכו יודע להשיב על כל השאלות, כדאי מאוד להשקיע מאמצים בחיפוש בספרים, ובהתבוננות במציאת התשובות לשאלות היסוד. תלמיד שיקבל תשובות משכנעות יהיה בעל מוטיבציה ללמוד את ההלכות, לזכרן ולקיימן. מלאכה זו משמעותית לקיום ההלכה עצמה לא פחות מלימוד עוד כמה תתי סעיפים הלכתיים. יתירה מכך, גם אם לא ימצא תשובות, עצם העלאת השאלות מעודדת כנות ופתיחות, החשובים להרבה תלמידים. עצם ההסתכלות הזו, אפילו ללא משנה סדורה של תשובות, היא חשובה בעיני רבים.

ג. מן הכלל אל הפרט: גם את ההלכה עצמה כדאי להציג מהכלל אל הפרט - לנסות לזהות את הכלל המרכזי המאגד בתוכו פרטים הלכתיים רבים, ומהכלל הזה לצאת אל דוגמאותיו.

נדגים זאת בהלכות ארבעת המינים. הלומד את הלכות ארבעת מינים יכול לראות בהן רשימה ארוכה של מקרים והנחיות: מה דינם של אתרוג העשוי ככדור, לולב שענפיו עולים רק מצד אחד והדס שנשרו רוב עליו? באופן זה קשה להבין ולזכור את הכל. לעומת זאת, ניתן להכליל את כל המקרים כתוצאות של כלל אחד - אם נבאר

את הציבור בין 'יין נסך' ובין 'סתם יינם'. ג. לא תמיד אנחנו יכולים להבין ולהזדהות עם כל פרט ופרט בתורה, אבל כאשר התחושה הכללית היא של הזדהות, אנחנו יכולים לקיים גם פרט מסויים שאינו מובן לנו מתוך הזדהות עם הרעיון הכללי. למה הדבר דומה? לילד הרואה יום יום כמה הוריו רוצים בטובתו וטורחים בעבורו. ילד כזה, גם כאשר הוריו ידרשו ממנו פעולה שאינה מובנת לו, ימשיך לתת אמון בהוריו שגם פעולה זו היא לטובתו.

שארבעת המינים צריכים להיות כדרך ברייתם יהיה קל יותר לזכור את היישומים של כלל זה.

מלבד התועלת המתודית בלימוד ההלכה ככללים, לכללי ההלכה יש יכולת 'לתווך' בין פרטי ההלכה ובין הרעיונות העומדים מאחוריהם. כך נוכל להבין את ההיגיון שבהלכה, ואולי גם למצוא את הטעמים הרחנניים המונחים בעומקה. לדוגמא: קשה להבין מדוע חשוב ליטול דווקא לולב שעליו עולים משני צדדים ולא מצד אחד. אך כאשר נראה את הדברים ככלל, נוכל לנסות להשיב לעצמנו: מדוע הקפידה התורה שארבעת המינים יהיו דומים דווקא למראיהם הטבעי? סביר שהרבה מן התלמידים יוכלו להזדהות עם התחושה שאין זה מתאים לשמוח לפני ה' ביבול השדה עם מינים פגומים.

ד. הבלטת המשותף ולא המפריד: אצל רבים מהתלמידים, הדבר העיקרי שאותו הם יזכרו משיעורי ההלכה הוא ש"בכל שאלה הלכתית אפשר למצוא את כל הדעות...". האמת, כמובן, אינה כזו - מאחורי כל מקרה שנוי במחלוקת עומדת שורה ארוכה של מקרים שבהם אין מחלוקת. התחושה ש'הכל שנוי במחלוקת' נגרמת מכך שבאופן טבעי המקרים בהם יש מחלוקת זכו להתייחסות רבה בדברי הפוסקים, כאשר כל צד מבאר ומחזק את עמדתו. בניגוד לכך, המקרים שאינם במחלוקת, והיסוד המשותף והמוסכם, מוזכרים בקצרה או שאינם מוזכרים כלל. כאשר צריך לבחור במה להשקיע את הזמן המוקצב ללימוד, ואת יכולת התפיסה המוגבלת של הקורא, מוטב להתמקד בהלכות החשובות והמוסכמות. גם במקום שבו יש מחלוקת, מומלץ לעשות מאמץ להציג את הדעות השונות באופן המקטין את הקיטוב ביניהן, ולהדגיש את המוסכם בין הדעות. כך התלמיד יוכל להבין יותר בקלות, ולזכור טוב יותר את הדברים¹².

נדגים את הדברים דרך השאלה מהו גדר החיוב התפילה. תלמידים רבים זוכרים שישנה מחלוקת בין הרמב"ם והרמב"ן בשאלה מהו גדר חיובה של התפילה, האם היא מדאורייתא או מדרבנן. המתבונן יראה שלמעשה בחלק גדול מההלכה אין מחלוקת: הכל מסכימים שיסוד חיוב התפילה מבואר בתורה, שהרי גם לדעת הרמב"ן בעת צרה מצווה התורה על האדם לפנות אל הקדוש ברוך הוא. מאידך, גם הרמב"ם הסובר שיש חיוב מהתורה להתפלל בכל יום, מסכים שמבנה התפילה ומספר התפילות הוא תקנת חכמים. כמובן שהכל מסכימים שלמעשה קיימת חובה גמורה להתפלל כל יום כפי הסדר שתיקנו לנו חז"ל. הלומד שיתמקד במחלוקת יזכור שכל דברי התורה

12 יש כאן שני מישורים: האחד, להראות שפעמים רבות ישנו תחום הלכתי גדול שלגביו אין מחלוקת. השני, בד"כ החשיבות של כל השיקולים מוסכמת על הדעות השונות, והמחלוקת היא כיצד להכריע מהו השיקול החשוב יותר (אגב, פעמים רבות העובדה שלכל דעה יש חשיבות והיגיון תבוא לידי ביטוי בפסיקה, למשל גם אם נפסק בשאלה הלכתית מסוימת להחמיר, יהיה מקום לדעת המקלים בשעת הדחק).

שנויים במחלוקת, ואפילו חובה בסיסית כמו התפילה. הלומד שיתמקד במוסכם יבין את חשיבותה של התפילה, שיסודה בתורה, ואת תפקידם של חכמים היוצקים חובה זו לתבניות של זמנים ופרטים¹³.

ה. קירוב המנהגים: זכינו בדורנו שה' קיבץ את נידחי עמו ישראל מארבע כנפות הארץ. לכל שבט ושבט יש את הגוון היפה והמיוחד שלו, ומהייחודיות שיש בכל עדה ועדה נוצרת הקשת העשירה והססגונית של 'יחד שבטי ישראל'. לכל נוסח ונוסח שער מיוחד בשמים דרכו התפילות מתקבלות¹⁴.

יתירה מכך, הדרך של כל יהודי להתחבר אל שמירת המצוות היא דרך 'מוסר אביו ותורת אמו', דרך זיכרונות התפילה יחד עם אביו, החגים שנחגגו בבית הוריו, והמנהגים שהוא ראה את אימו נוהגת בהם. בניגוד לשיטת הוראה המחדדת את הבדלי הפסיקה והמנהג בין העדות השונות, כדאי להשתדל לקרב את מנהגי העדות השונות ולהראות את המשותף הרב שביניהם.

ההיגיון העומד בבסיס המטרה לקרב את המנהגים הוא משולש. ראשית, הנטייה לחלק את עולם ההלכה באופן דיכוטומי למנהגי אשכנזים ומנהגי ספרדים רחוקה מלהיות מדויקת. כמעט תמיד ניתן לראות שהיו מנהגים שונים ופסקים שונים הן בקהילות ספרד והן בקהילות אשכנז. פוסקי אשכנז לא נמנעו מלצטט למעשה את הפרי חדש, ופוסקי ספרד לא נמנעו מלילך בדרכם של הש"ך והט"ז. שנית, תוקפו של המנהג נובע מכך שהאדם שחי בחברה מסוימת חייב לנהוג כמנהגיה. כשהיה בן אשכנז עובר להתגורר במרוקו, הוא היה מקבל עליו את פסקי הקהילה אליה עבר¹⁵. מציאות זו, שהייתה חד משמעית בגלות, השתנתה בצורה משמעותית בבואנו לארץ. כיום נחלש תוקפו של מנהג העדה מבחינה ציבורית. בני העדות השונות מתגוררים זה ליד זה, מתפללים זה עם זה ומתחתנים זה עם זה, ועל ידי כך מושפעים אלה ממנהגיהם של אלה. בנוסף לכך, המציאות של עדות רבות שחיות יחד יוצרת מקרים שבהם נדרשת הכרעה ציבורית אחידה, המכריחה אותנו לקחת בחשבון את כלל המנהגים¹⁶. הסיבה השלישית היא דידיקטית: כמעט תמיד קבוצת הלומדים או

13 עיין פניני הלכה תפילה א, ד.

14 מ"ב סח, ד בשם האר"י ז"ל בשער הכוונות.

15 עיין שולחן ערוך או"ח תסח, ד ומשנה ברורה שם ס"ק יט.

16 א. מסתבר שככל שהנושא העומד לפנינו שייך יותר להוויה הפנימית של המשפחה, יש מקום לתת משקל רב יותר למנהג. לעומת זאת, בקביעות הנוגעות למערכות ציבוריות יש פחות מקום לדבקות של כל אחד במסורת אבותיו. ב. דברים אלו נכונים במיוחד בציבור הדתי לאומי. בציבור החרדי לעומת זאת, השמירה וההפרדה בין העדות השונות נשמרת באופן כללי, והן ממשיות להתנהל כקהילות נפרדות. ממילא יש יותר מקום להתייחס למנהג החוג המסויים אליו האדם משתייך כ'מנהג המקום'.

הקוראים היא הטרוגנית ומכילה בני עדות שונות. ככל שנרחיב יותר בהדגשת פיצול המנהגים כך נכביד יותר על הלומדים, ונאבד משאבים יקרים של זמן, יכולת קליטה וזיכרון הדרושים לנו כל כך ללימוד מעמיק של ים ההלכה.

נדגים את הדבר בסוגיית אכילת בשר 'חלק'. ישנה דעה רווחת, שבשר חלק מותר לאשכנזים ואסור לספרדים. אולם המעיין בפוסקים יראה שגם הרמ"א כתב שלכתחילה יש להחמיר ולאכול בשר חלק, ומאידיך כשהיה הפסד מרובה גם פוסקי ספרד הקלו¹⁷. בנוסף לכך, במדינת ישראל, אין אפשרות לנהל 'מסעדה ליוצאי ג'רבה', 'בית חולים ליוצאי גליציה' וכד'... לכן למעשה נכון יותר להציג בפני הלומדים שכיום, שההבדל בין מחירו של בשר כשר למחיר של בשר 'חלק' אינו גדול כל כך, יש מקום לבני כל העדות להחמיר לאכול 'חלק', ויש שנהגו להקל במקום הצורך¹⁸.

אפשרות נוספת: פעמים שגבולותיו של מנהג עדה מסוימת מצוי במחלוקת בתוך אותה העדה. במקרה כזה נראה שכדאי ללמד את השיטה המשווה את מנהג העדה למנהגי העדות האחרות, ולא את השיטה המרחיבה את החילוק בין המנהגים.

לדוגמא: אשכנזים נוהגים שלא לאכול קטניות בפסח. גם בין פוסקי האשכנזים ישנה מחלוקת על מינים מסוימים האם הם בכלל המנהג. יש לתת יותר משקל לדעה המקילה, המקרבת בין מנהג האשכנזים ומנהג הספרדים.

עד כאן הצגנו את ההוראה מן הכלל אל הפרט, ומן המוסכם אל המחלוקת, כהוראה בעלת יתרונות מתודיים. למען האמת, בדרך כלל להוראה זו גם ייתרון הלכתי מובהק, בכך שהיא מכוונת יותר למשקל ההלכתי האמיתי של הדברים. על פי רוב, ככל שאנו מתקרבים אל לב ההלכה כך יש פחות מחלוקות בין הפוסקים או המנהגים. מעטות השאלות ההלכתיות שפוסק אחד יאמר: יש כאן איסור תורה, ושני

17 הצגתי למעלה את הדברים בקיצור, אך למעשה, הדברים מורכבים אף יותר: גם בתוך קהילות האשכנזים והספרדים היו מנהגים שונים בין המקומות עד כמה להקל או להחמיר. בנוסף לכך, גם ההגדרה של בשר 'חלק' השתנתה ממקום למקום. סוגיה זו מבוארת בהרחבה בפניני הלכה כשרות חלק ב המזון והמטבח פרק ב.

18 מדיניות הרבנות הראשית במתן תעודות כשרות היא: לאפשר שימוש בבשר כשר בבתי עסק בכשרות רגילה שנועדה לשימוש של ציבור רחב ומגוון, ולדרוש בשר חלק בכשרות מהדרין, ולא לחלק לכשרות 'אשכנזית' או כשרות 'ספרדית'. [אך לענ"ד דווקא דוגמא זו מראה שיש להתשמש בגישת 'השטחת המחלוקות' בהירות רבה: לדעת פוסקים רבים ההיתר לאכילת בשר שאינו 'חלק' (דהיינו שכנראה היו בו 'סירכות', והבשר הותר לאכילה ע"י הבודקים במשחטה רק על פי השיטות המקילות) הוא דחוק ביותר, ברמה של ספק דאורייתא, ולדעתם בשר זה מותר באכילה רק בשעת דחק גדולה ממש כמו למי שאין לו מה לאכול או חולה שצריך לאכול בשר ואין לו אחר, ואי אפשר לפסוק למי שאבותיו ואבות אבותיו נהגו להחמיר בכך - רוב הספרדים וגם רבים מן האשכנזים - להקל בכך "במקום הצורך". הערת העורך י"ק].

יאמר: מותר לכתחילה. מצוי יותר למצוא מחלוקת שבה פוסק אחד יאסור מדרבנן ופוסק שני יתיר; כאשר אנו דנים במנהגים, כבר ניתן למצוא פערים גדולים בין הפוסקים והמנהגים. מסיבה זו, מדיניות של התמקדות ביסודות המוסכמים ופחות בהלכות השנויות במחלוקת, תוביל אותנו לניצול של המשאבים בצורה טובה יותר ומתאימה יותר למשקל ההלכתי של כל עניין.

סיכום

במשך הדורות הקדישו רבים מגדולי ישראל מכוחם וזמנם לכתוב ספרי הלכה למעשה, על מנת לאפשר לציבור ידיעה בהירה ויכולת שליטה בהלכות המעשיות. גם בדורנו, חלק משמעותי מלימוד התורה במערכת החינוך ומחוצה לה, מוקדש להוראת הלכה למעשה. מכיוון שהזמן ויכולת הקליטה של הלומדים שלפנינו אינם בלתי מוגבלים, חשוב להתמקד באופן ההוראה שיביא את הלומדים לדעת ולקיים את ההלכה למעשה בצורה מיטבית. הדבר מחייב את מלמד ההלכה להשקיע מחשבה רבה ותשומת לב בבחירת ההלכות בהן יתמקד, ובאופן הצגתן בפני הלומדים.

שני גורמים מרכזיים מאפיינים את לימוד ההלכה בימינו. מחד גיסא, ישנו ריבוי גדול מאוד של פרטים הלכתיים ושל דעות מגוונות. מאידך גיסא, בדורנו יש רצון גדול לקיים את הדברים מתוך ראייה עמוקה ואידאליסטית, כך שהלומד מתקשה מאוד להתמיד בלימוד פרטים רבים ו'יבשים' ולהזדהות עמם.

הצעתנו היא ללמד את ההלכה מתוך שורשיה הרוחניים אל הפרטים ההלכתיים. התיווך שבין הכללים המופשטים והנעלים לפרטים הקטנים והמעשיים נעשה על ידי כללי ההלכה. כחלק ממגמה זו של התמקדות בכללים הצענו גם למעט בהצגת מחלוקות פוסקים וחילוקי מנהגים, אשר עיסוק רב מדי בהם עלול לטשטש את היסוד המשותף, העמוק והרחב.

דרך זו אינה בהכרח קלה. נתיב זה טרם נסלל לרווחה בדורות שלפנינו, וסלילתו מצריכה מיושבי בתי המדרשות התבוננות מחודשת ומעמיקה בכללי ההלכות ובעומק עם עיון בהתאמה שבין ההלכות, ההיגיון והמוסר. יחד עם זאת, נראה שהדרך טובה היא, והעץ המחכה לנו בסופה מתוק הוא, עץ שטעם עצו ופריו שווה¹⁹.

19 עיין אורות התורה ה, ז.

